

Bunları nəzərə almadan tədris prosesində məqsədə müvafiq fəhiyyətlə nail olmaq çox çətinidir. Müasir həyat (kino, müxtəlif xarakterli televiziya verilişləri, cürbəcür məzmunlu sərgilər və s.) və onlardan gələn gündəlik informasiyalar axını, ayrı-ayrı məşğələlərdəki yeniliklər və s. şagirdlərin sürətli inkişafına tökan verir.

Onlar gördükləri, eşitdikləri, təmasda olduqları əşya və hadisələr haqqında düşünür, baş verənlərin səbəb və nəticə əlaqələrini öyrənməyə çalışırlar. Təcrübə göstərir ki, kiçik yaşlı məktəblilərin marağ dairəsi geniş və həmdə iradi keyfiyyətlərinin davamsızlığı ucubandan çox da dəyişkəndir. Təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, indiyədək təsviri sənətin tədrisi nöqtəyi-nəzərdən şagirdlərin idrakının potensial imkanları lazımcına öyrənilməmişdir. Şagirdlərə təsviri sənət, onun digər fənlərlə tədrisi prosesində nələri hansı şəkildə təqdim etmək müəyyənləşdirilməlidir. Ona görə də təlimin məzmununda bir qayda olaraq boşluqlar özünü göstərməkdədir. Bunlar tədrisin keyfiyyətinə öz mənfi təsirini göstərir.

Təsviri sənət məşğələlərində bilavasitə yaradıcı fəaliyyət prosesi olduğundan bunu şagirdlərin psixoloji inkişafından təcrid edilmiş şəkildə düşünmək ciddi səhv olardı. Bu məşğələlərdə müəllimin başlıca məqsədlərindən biri ilk növbədə şagirdlərdə görülməli işin məzmunu haqqında düzgün təəvvür yaratmaqdan, duyğu və qavrayış proseslərini məhsuldar təşkil etməkdən, nəhayət görülən işə emosional marağ oyatmaqdan ibarətdir.

Şagirdləri təsviri sənət məşğələ-

lərinə hazırlayarkən orada aparılacaq işin (məzmunun, məzmunu şagirdlərə ötürməyə xidmət edən va-

rüst və parlaq obrazlarla zənginləşdirilmək lazımdır. Belə olduqda şagirdlər cisimlərin xarakterik və tipik əlamətlərini, forma və rənglərini dərk edir, onu təsvir etməyi öyrənirlər.

Müşahidə passiv iş deyil. Bunun üçün şagirdlərə müəyyən təsirlər göstərilməlidir. Belə ki, müşahidə olunan əşyaya, hadisəyə aydın plan, ardıcıl istiqamətverici suallar verilə bilər. Məsələn:

1) müşahidə edilən obyektin və ya hadisənin məzmunu, quruluş, forma və rəng xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

2) əsas cəhətləri, müşahidə olunanları seçib yadda saxlamaq;

3) perspektiv qanunlar haqqında məlumat vermək.

Müşahidələrin nəticələri müşahidə gündəliyində qeyd olunmalıdır. Şagirdlər məktəbə geldikləri ilk vaxtlar (xüsusilə I sinifdə) təsviri sənət üzrə işlər təsviri xarakter daşıyır. Müəyyən vərdislərə yiyələndikdən sonra naxış çəkmək üzrə iş getməli və tədriscin mürəkkəbləşdirilməlidir.

I sinifdə naxış işləri paralel xətlər, dairə və kvadrat daxilində şaquli, üfqi və maili xətlər və onların köməyi ilə həndəsi fiqurlar çəkməklə yerinə yetirilməlidir.

Dekorativ rəsmdə iki cür naxış göstərilir:

1. Bitki, heyvan, quş formalardan qurulmuş naxışlar;

2. Həndəsi fiqurlardan qurulmuş naxışlar.

Təsviri sənətin mənimsənilməsi keyfiyyətini yüksəltmək üçün mütləq onun əlaqədə olduğu elm sahələrini (təbiətşünaslıq və riyaziyyatın) tədrisinə diqqət artırılmalıdır. Məlumdur

Təsviri sənət fənninin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin xüsusiyyətləri

Məqsədə ibtidai siniflərdə təsviri sənətin digər fənlərlə (təbiətşünaslıq və riyaziyyatla) əlaqəli tədrisinin spesifikasi xüsusiyyətləri araşdırılır.

Təcrübə göstərir ki, problem baxımından spesifik xüsusiyyətləri nəzərə almadan tədris prosesində məqsədə nail olmaq çox çətinidir. I - IV siniflərdə təsviri sənətin digər fənlərlə (təbiətşünaslıq və riyaziyyatla) əlaqəli tədrisinin spesifik xüsusiyyətləri vardır.

sitə və metodların, priyomların seçilməsini) elmi aspektdən təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu təkcə təsviri sənətin deyil, eyni zamanda onunla əlaqədə olan digər fənlərin də dərindən mənimsənilməsinə təminatdır. Şagirdlərin idrak fəaliyyətini yüksəldir.

Təlimdə öyrədici xarakterə malik olan ekskursiya və müşahidələr təsviri sənət məşğələləri üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. D.N.Kardovski yazır ki, cisimlərin formasını görmək şagird üçün, xüsusilə kiçikyaşlı məktəblilər üçün asan iş deyil. Bunun üçün ilk növbədə onların təfəkkürünə, hissələrinə təsir edən təbiiyyəti işləri aparmaq lazımdır. Belə hazırlıq işlərini aparmaq üçün ən yaxşı vasitə müşahidədir.

Müşahidə bizi əhatə edən mühitin hadisə və əşyalarını olduğu kimi real qavramağa imkan verir. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, hər cür müşahidə təlim üçün faydalı ola bilməz. Müşahidəni səmərəli təşkil etmək üçün ilk növbədə uşağı düzgün müşahidəyə alışırdımaq və onun ruhunu dolğun, dü-

ki, hər bir tədris fəaliyyətinin məqsədi şagirdin elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaqdan, mənəvi aləmini zənginləşdirməkdən, başqa sözlə, onu gələcək həyata hazırlamaqdan ibarətdir. Hələ vaxtı ilə L.V.Zankov ibtidai siniflərdə şagirdlərə həyatı dar bir çərçivədə göstərməyin əleyhinə çıxmırdı.

Araşdırmalar göstərir ki, təsviri sənətin digər fənlərlə əlaqəli tədrisində aşağıdakı məsələlərə əsaslanmalıdır:

1. Tədris materiallarındakı qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almaq.
2. Məzmunu həyatla, real varlıqla əlaqələndirmə.
3. Yeni biliklərin köhnə biliklər zəminində öyrədilməsi.
4. Qazanılan biliklərin təcrübəyə təbiiyi.
5. Şagirdlərə bilikləri ümumiləşdirmə bacarığının aşılması.
6. Şagirdlərin gələcəkdə sistematik kursu mənimsəməyə hazırlanması.

Bu məsələlərin təlimdə nəzərə alınaraq həyata keçirilməsi şagirdlərin şüurlu mənimsəmə imkanlarını artırır, aldıkları bilikləri təcrübədə təbii etməyə imkan verir.

Təsviri sənətin təbiətşünaslıq və riyaziyyatla əlaqəli tədrisi hər şeydən əvvəl hər üç fənnin məzmununun zənginləşdirilməsi ilə nəticələnir. Şagirdləri dərin elmi biliklər almaq vəziyyəti ilə qarşılaşdırır. Gərgin təfəkkür əməyinə, durmadan axtarışlara təhrik edir. Bu onu göstərir ki, təfəkkür metodlarından istifadə məsələsinə müəllim ön plana çəkəli, hər bir mövzunun mahiyyətindən doğan xüsusiyyətləri müəllim əvvəlcədən götür-qoy etməlidir.

Təsviri sənətin təbiətşünaslıqla əlaqəsi daha geniş və effektivdir. Şagirdlərin zövqü, emosiyası, təfəkkürü əsasən təbiət materialları, onların müşahidələri zəminində formalaşır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, şagirdlərin təbiətə ekskursiyalarına, müşahidələrinə və onların təşkilatı zamanı toplanan faktların ümumiləşdirilməsinə xüsusi həssaslıqla yanaşıl-

malıdır. Təbiət yoxsa, biliklər də, onların yaratdığı sistem də yoxdur. İnsan özü də mövcud deyil. Deməli, hər şey təbiətdədir, onun mahiyyətindədir. Lakin onun öyrənilməsi insanın səlahiyyətindədir. Biz bu səlahiyyətdən istifadə edərək bütün təbiətə, təbiət hadisələrinə, fəsil dəyişmələrinə istədiyimiz mövqedən, istədiyimiz kimi lupa qoya bilərik. Məqsədimizdən asılı olaraq hər lüpa-da, hər əynəkdə min rəng, min çalar duya bilərik. Təsviri sənətin öyrədilməsində məqsəd həmin rənglərin əlvanlığına, çalarların cizgilərinə şagirdlərə göstərməkdir, başa salmaqdır.

III sinifdə təbiətşünaslıq dərindən "Vəhşi heyvanlar" mövzusunun tədrisindən sonra şagirdlər "Zooparka" ekskursiyaya getdilər. Burada şagirdlərin diqqəti heyvanların xarici görünüşünə yönəldildi. Heyvanların bir-birinə münasibətindən söhbət açıldı. İşıqlardan birinin söhbəti təşkil edildi.

Növbəti təsviri sənət dərsi ekskursiyada gördüklərinin şagirdlərin yadına salınması ilə başladı. Dərs maraqlı keçsin deyə mövzu iki istiqamətdə - həm rəsm, həm də yarpaq formasında işləndi. Sinifdəki 22 şagird özlərinin arzusuna görə iki qrupa bölündülər. Şagirdlərdən 11-i mövzunu rəsm, qalan 11-i isə yarpaq formasında yerinə yetirdi.

Hər iki qrupun şagirdlərinə texniki priyomlardan istifadə ilə bağlı məsləhətlər verildi. Müvafiq rənglərin seçilməsi izah olundu. Onlara bildirildi ki, fiqurlar hazırlayacaq şagirdlərin plastilindən istifadə etmələri məsləhətdir. Bu, rəngin düzgün istifadə olunmasına kömək göstərir. Plastilindən fiqurlar hazırlanması ilə bağlı texniki priyomlar (kəsmə, yapışdırma, dartma, uzanma və s.), qaydalar (fiqurların və eyni fiqurun müxtəlif hissələrinin bir-birinə nisbəti, fiqurla əlaqəsi, fiqurun ətraf mühitdə mövqeyi və s.) şagirdlərə izah olundu. Bəziləri praktik şəkildə göstərildi. Dərsdə əyaniyyəyə geniş yer verildi. Heyvanxana ilə bağlı şəkillər, fiqur-

lar, diafilmlər nümayiş etdirildi. Oxu dərslərindən "Heyvanxanada" mətni əlavə oxutduruldu. Lakin şagirdlərin praktik iş zamanı həmin əyani vəsaitlərin onların gözləri qarşısında qalması məsləhət deyildir (əyani vəsaitin praktik fəaliyyət zamanı sinfə belə təqdim edilməsi yaradıcı işləməyin qarşısını alır, müstəqilliyə mane olur, fantaziya qabiliyyətinin imkanlarını ləngidir, diqqəti, yaddaxlanmanı zəiflədir). Şagirdlər əvvəlcədən təsvir edəcəkləri obyektin dərş prosesindəki bütünliklə gözləri qarşısında qalacağını bildiklərindən ona biganə münasibət bəsləyirlər. Bu isə təsviri sənət dərslərinin üzündən köçürməyə çevrilməsinə gətirib çıxarır.

Obyekt şagirdlərin praktik fəaliyyəti tamamilə qurtardıqdan sonra yenidən nümayiş etdirildi. Bu müqayisəyə imkan açdı. Əyani vəsaitin iki aparıcı vəzifəsinin (əvvəllər gördüklərini, öyrəndiklərini şagirdlərin yadına salmaq və təsvirlərində canlandırmaq və çəkdikləri rəsmləri, hazırladıqları fiqurları əyani vəsaitdə təsvir olunanlarla müqayisə) yerinə yetirilməsinə təsir göstərdi. Nəzərə alınmalıdır ki, bunların hər ikisinin həm praktik işdən əvvəl, həm də sonra nümayiş etdirilməsi faydalıdır. Birinci nümayiş yeri və necə çəkməyi aydınlaşdırır, ikincisi isə həmin təsvirdəki nöqsanları aradan qaldırmağı şagirdlərə öyrədir.

Fənlərarası əlaqə prosesində şagirdlərə fəal yanaşmaq, yeri gəldikcə onlara kömək göstərmək vacibdir. Uşaqların bir-birlərinin çəkdiyi rəsmlərə, hazırladıqları fiqurlara baxmalarına, onları təhlil-tərkib etmələrinə icazə verilir. Təsviri sənətin təbiətşünaslıq və riyaziyyatla əlaqəli tədrisində təbii olunan priyomlar dərşdə formalizmdən qaçmağa əlverişli şərait yaradır, şagirdlərin gözləri qarşısında təlimin, konkret bir dərş perspektivlərini canlandırır. Onlar gündəlik fəaliyyətlərində qarşılaşcaqları ehtimal olunan suallar, çalışmaları üzərində fikirləşirlər. Bu təsviri sənət əsərlərinin ümumtəhsil vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə, onun

hərtərəfli inkişaf etmiş adamların tərbibiyəsində əsas vasitələrdən biri olmasına kömək göstərir.

İbtidai sinif şagirdlərinin psixoloji və fizioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təbii olunan priyomlar təsviri sənətə təbiətşünaslıq, riyaziyyat fənlərinin əlaqəli tədrisi ilə bağlı texniki qaydaların, elmi mülahizələrin daha mükəmməl mənimsənilməsinə təsir göstərir. İşin belə təşkili şagirdlərin özlərini "həqiqi rəsam", "heykəltaras", "dekorator", "təbiətşünas", "riyaziyyatçı" kimi hiss etmələrinə şərait yaradır. Lakin təcrübəyə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, şagirdlərin həqiqi yaradıcılıq mühitinə salınmaları onlarda lovgalığın baş qaldırmasına gətirib çıxara bilər. Çəkdikləri rəsmlər, hazırladıqları fiqurlar onlarda yüksək fikir oyadır. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlərə hər bir dərşdə yol verdikləri nöqsanları başa salsın. Yersiz təşəbbüsün zərərli nəticələrinə qarşı ehtiyatlı olsun.

Araşdırmalar göstərir ki, nöqsanları aradan qaldırmaq üçün müxtəlif priyomlardan istifadə etmək olar. Əl işlərindən ibarət sərğilərin təşkili şagirdlərə daha effektiv təsir göstərir. Lakin sərğilər elə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlər tamaşaçı kimi qalmasınlar. Onlar üçün müəllim suallar verməlidir: "Sərgidə hansı əsər xoşunuza gəlir?", "Nə üçün?", "Bəs hansılar xoşunuza gəlmədi?", "Nə üçün?", "Rənglərdən necə istifadə olunub?", "Əsərdə hansı qüsurlara yol verilib?", "Əsərdə təbiət təsvirləri necədi?", "Əsərdə mütənəsiblik gözənilibmi?". Belə suallar şagirdləri seyrçilikdən uzaqlaşdırır, onları düşünməyə vadar edir. Təsviri sənətin digər fənlərlə əlaqəli tədrisində diqqət cəlb edən cəhətlərdən biri də praktik tapşırıqlarla nəzəri məlumat-

ların mənimsənilməsi arasındakı fərqdir. Şagirdlər nəzəri məlumatları alsalar da, çox zaman onları praktik çalışmalara təbii etməyi bacarmırlar. Bunun başlıca səbəbi müəllimlərin nəyi, necə öyrətməsindəki səviyyəsinin azlığı ilə bağlıdır. İkinci səbəbi nəzəriyyənin praktikaya əsaslanmadan öyrədilməsi ilə əlaqədardır. Ona görə də nəzəriyyə ilə praktika qarşılıqlı əlaqədə şagirdlərə mənimsədilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, ibtidai siniflərdə təsviri sənətin təlimi o zaman istənilən nəticəni verir ki, onun təşkilinin səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Eksperimental tədqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, təsviri sənətin təbiətşünaslıq və riyaziyyatla əlaqəli tədrisində aşağıda qeyd olunan xüsusiyyətlərə mütləq diqqət yetirilsin:

1. Fənlərarası əlaqənin əyani tələb etməsi.

Tədris olunan materialın məzmununun əyanişdirilməsi təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin mühüm vasitələrindən olduğu dönə-dönə pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda şərh olunmuşdur. Heç də təsadüfi deyildir ki, böyük pedaqoq Y.O.Komenski əyaniyyəti qızıl qayda adlandırmışdır. O, yazır: "Mümkün olan hər şeyi duyğularla qavramağa təqdim etmək qoy müəllimlər üçün qızıl qayda olsun, yəni görünəni görmə duyğusuna, səsi eşitmə duyğusuna, iyi iyibilmə duyğusuna, dadı olanı dad duyğusuna, toxunuşa bilənə ləməsi duyğusuna təqdim etməli. Əgər bir şeyi bərdən-birə bir neçə duyğu ilə qavramaq mümkündürsə, qoy eyni zamanda bir neçə duyğu ilə qavranılsın" (4, s. 86). K.D.Uşinski də əyaniyyətin böyük əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: "Uşağın təbiəti aydın bir surətdə əyani tələb edir. Uşağa ona məlum ol-

mayan beş kəlmə söz öyrətməyə çalışsın, o bunların üzərində uzun müddət və əbəs yerə əzib çəkəcəkdir. Lakin bu cür iyirmi kəlməni şəkillərlə əlaqələndirərsəniz, uşaq bunları çox asanlıqla mənimsəyəcəkdir. Siz uşağa sadə bir fikir izah edərsiniz, o sizi anlamır, həmin uşağa mürəkkəb şəkil izah edin, o sizi çox tez anlayar" (5, s.69). Ona görə də tədris effektivliyini yüksəltmək üçün müəllim mümkün qədər tədris materiallarının məzmununu əyanişdirilməlidir. Məsələn, təbiətşünaslıq dərşində sinfə mətnin məzmunu ilə əlaqədar əşyaların, cisimlərin özlərini, şəkillərini, müqavilələrini, müəyyən hissələrini göstərməlidir. Şagirdlərin belə əşyalar üzərində müsahibəsi təşkil olunmalı, əşyaların xarakterik xüsusiyyətləri digərələrdən ayrılmalıdır.

2. Təsviri sənətin təbiətşünaslıq və riyaziyyatla əlaqəli tədrisində fakt və anlayışların (terminlərin) çoxluğu. Buraya üç fənlə əlaqədar terminlər, anlayışlar toplanır. Şagirdlər fənlərəarası əlaqə prosesində uyğun anlayışlardan istifadə etməli olurlar. Təcrübə göstərir ki, kiçiyəşli məktəblilər belə anlayışların hamısını çox zaman yaddaşda saxlaya bilmirlər. Ona görə də yaxşı olar ki, belə anlayışların, terminlərin mənasını müəllim əşyaların özlərinin, yaxud da şəkillərinin köməyi ilə açsın.

3. Təfəkkürün induktiv metoduna müraciət olunması.

4. Təfəkkürün deduktiv metoduna müraciət olunması.

5. Məzmunun öyrənilməsinə müstəqilliyin təmin olunması.

6. Ümumiləşdirmə bacarığının formalaşdırılması.

Fərəhim ZEYNALOV,
pedaqoji elmlər namizədi

Ədəbiyyat

1. Abbasov A., Əlizadə H. Pedaqogika, Bakı, Renessans, 2000, 1996.
2. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası, Bakı, Maarif, 1997.
3. Qaralov Z.İ. Fizikanın tədrisində fəndaxılı və fənlərəarası əlaqə. ADETPEİ-nin elmi əsərləri, IV buraxılış, Bakı, 1996.
4. Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası, Bakı, Mütərcim, 1997.
5. Ушинский К.Д. Собрание сочинений, том 6, Москва, "Просвещение", 1949.